

Лиляна Симеонова

В ПОЛУСЕНКИТЕ НА ИСТОРИЯТА

Комуникации, шпионаж
и отровителство през вековете

София, 2022

Съвместно издание на издателство „Изток-Запад“
и Институт за балканистика с Център по тракология – БАН

Рецензенти: Проф. д-р Ваня Лозанова-Станчева
Доц. д-р Владислав Иванов

© Институт за балканистика с Център по тракология – БАН
© Издателство „Изток-Запад“, 2022

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“ и Институт за балканистика с Център по тракология – БАН.

© Лиляна Симеонова, автор, 2022

ISBN 978-619-7179-24-8
ISBN 978-619-01-0961-7

ЛИЛЯНА
СИМЕОНОВА

В ПОЛУСЕНКИТЕ НА ИСТОРИЯТА

Комуникации, шпионаж
и отровителство през вековете

Б И Б Л И О Т Е К А А С Т А

№1 Лиудпранд Кремонски ▪

*Разплата * История на Отон * Пратеничество в Константинопол*

№2 Мехмед Нешри ▪

Огледало на света. История на османския двор

№3 Лиляна Симеонова ▪

В полусенките на историята.

Комуникации, шпионаж и отровителство през вековете

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	7
Система на комуникациите и уредба на разузнаването	15
Древният Рим.....	21
<i>Разузнавачи и тайна полиция</i>	21
<i>Комуникации и разузнаване</i>	27
Византия	32
<i>Комуникации и разузнаване в Ранна Византия</i>	32
<i>Комуникации и разузнаване през средновизантийския период</i>	53
<i>Военното разузнаване във Византия (IV–XII в.)</i>	66
Франкските държави	91
<i>Разузнаването при ранните Каролинги</i>	92
<i>Разузнаването при Карл Велики</i>	99
<i>Разузнаването при Людовик Благочестиви и наследниците му</i>	106
<i>Разузнаването при Отон Велики</i>	116
Халифатът.....	118
<i>Шпионаж при Мохамед и Рашидунските халифи</i>	118
<i>Комуникации и разузнаване в Омаядския халифат (661–750)</i>	121
<i>Комуникации и разузнаване в Абасидския халифат (750–1258)</i>	130
<i>Разузнаването във Фатимидския халифат (909–1171)</i>	153
<i>Разузнаването в Иконийския султанат</i>	163

Начини и средства за предаването на тайни съобщения.....	169
<i>Стеганография, криптография и симпатично мастило</i>	<i>173</i>
<i>Предаване на криптирани</i>	
<i>сведения чрез въздушни комуникации.....</i>	<i>180</i>
Изкуството на измамата през Средните векове	197
<i>Заблудата като военна тактика</i>	<i>201</i>
<i>Дегизиране и фалшива самоличност</i>	<i>241</i>
<i>Тайни мисии през Средните векове.....</i>	<i>260</i>
<i>Заловени шпиони и ренегати</i>	<i>278</i>
„Чашата на смъртта“: отровителството през вековете	281
Фармакологията през Античността и Средновековието	283
Отровителството –	
метод за екзекуция, убийство и самоубийство	298
<i>Отровителството в ранна древност</i>	<i>299</i>
<i>Отровителството у древните гърци и перси</i>	<i>301</i>
<i>Отровителството в Древния Рим.....</i>	<i>307</i>
<i>Отровителството във Византия</i>	<i>338</i>
<i>Отровителството в средновековна Западна Европа</i>	<i>364</i>
<i>Отровителството като литературна</i>	
<i>фикция в християнската агиография.....</i>	<i>384</i>
<i>Отровителството при халифите.....</i>	<i>389</i>
Какво остава скрито в полусенките на историята	403

ПРЕДГОВОР

В продължение на векове летописците на своето време са отразявали главно това, което тогава се намирало в центъра на историческата сцена: войната и мирът, съперничествата във властта, съпътствани от метежи, междуособици, политически скандали, заговори и убийства, еретическите учения и мотивираните от тях социални и политически движения, всякакви други големи конфликти, предизвикали сътресения в обществото, и дори случки от личния живот на владетелите и хората от висшите класи. По-встрани на същата тази сцена – там, където светлината на прожектора се разсейва и минава в полумрак – винаги е имало и други неща: шпионаж, дезинформация и предаване на секретни сведения, всевъзможни начини на заблуда, военни хитрости преди и по време на битки, саботажи в тила на врага, смърт на известни политически фигури при неизяснени обстоятелства и пр. За тях летописците са писали по-рядко и дори някак си дискретно.

Задачата на историка е да се стреми – доколкото това му позволяват изворите – да разсее мрака от онези полутъмни места на историческата сцена, които все още крият тайни от миналото. Затова той е длъжен да чете древните автори с внимание и към най-дребните детайли в техния разказ, като от потока с информация отсява сведенията и за по-малко известните събития. Настоящият труд е плод на дългогодишна работа с огромен брой различни по характер и произход текстове, излезли изпод перото на антични и средновековни автори – езичници, християни,

мюсюлмани. Всеки от тях предава своята версия за събитията и своето отношение към определени личности, а работата на историка е да съпоставя различните версии, като ги подлага на сравнителен анализ. За да „чуе“ читателят автентичните гласове на цитираните от нас древни автори и да усети какъв е бил техният изказ, в текста сме включили откъси от техните съчинения.

Настоящият труд няма претенциите за изчерпателност, най-малкото защото изглежда, че и древните автори по една или друга причина са премълчали доста неща за случващото се около тях. Един от основните закони в науката обаче гласи, че хипотезата не може да противоречи на фактите. Затова в случаите, когато ученият историк не разполага с достатъчно факти, той или тя – за разлика от авторите на художествени произведения на историческа тематика – не може да си позволи да запъва празнотите в древните текстове с художествени измислици. Изказаните от нас хипотези се ограничават до фактите, които могат да се извлекат в резултат от сравнителния анализ на изворите: ни повече, ни по-малко.

Кои са основните теми в настоящия труд? На първо място това е недостатъчно изследваната в науката тема за взаимовръзката между комуникациите (т.е. съобщенията) и разузнаването в по-ранните исторически епохи. Още от Античността навременната доставка на разузнавателна информация от провинциите в столицата и на разпоредби от столицата към останалите части на страната, както и обмяната на важна информация между самите провинции и дислоцираните в тях военни поделения е била неразривно свързана с режима, при който е функционирала държавната пътна система. От това зависело съществуването на самата държава.

Приема се, че Древна Персия е родоначалникът на идеята за държавна поща, която да върви между столицата и провинциите по определени маршрути и по тях пратките да се предават от един куриер на друг на щафетен принцип. Древният Рим пък се смята за първия адепт на тази персийска концепция, но както ще видим, римляните не само възприели, а и усъвършенствали схемата на комуникации между центъра и периферията. С вре-

мето периодичните реформи в административната структура както на Римската империя, така и на наследницата ѝ Византия неизменно засягали и системата на комуникациите, нейното функциониране и управление, както и режима на ползване на държавните пътища. При арабите подобна система от държавни пътища със специален режим на ползване и държавни куриерски услуги била въведена още при халифите от династията на Омаядите, като по-късно тя също претърпяла развитие: това станало при следващата династия – на Абасидите. В общи линии тази система на връзка между центъра на политическата власт и останалата част от страната била възприета и в халифата на Фатимидите, съперници на Абасидите.

Както в Персия, Древния Рим и Византия, така и в халифатите държавната пътна мрежа и разположените по нея пътни станции се използвали само за служебни пътувания на военни, куриери и държавни чиновници, при това след издаването на специално разрешително за всеки отделен случай. Особено важни за навременното получаване на сведения с разузнавателен характер в столицата и на подаването на обратна информация от нея към провинциите били куриерите. Затова в нашия разказ ще обърнем специално внимание на куриерските услуги и видовете куриери – както държавните, така и онези, които частни лица били принудени да наемат за изпращане на собствените си пратки, тъй като държавната поща в онези времена не извършвала частни куриерски услуги. Няма да бъдат подминати и другите доставчици на сведения, които можело да се окажат важни за разузнаването: провинциалните управители, стратегите, полевите командири и поделенията на бойния флот, както и всякакви други пътуващи хора (дипломати, търговци, странстващи монаси, пилигрими и пътешественици), а не на последно място – и доброволните информатори на властите във всяко населено място.

В тази връзка ще бъдат разгледани появата и функциите на административни отдели, които на централно ниво се занимавали с обработката на разузнавателната информация, получавана по официални и неофициални канали. Сведения за съществуването на такива отдели в централната администрация имаме за

Късния Рим, Ранна Византия, Франкската държава при късните Меровинги и ранните Каролинги, а също и за Омаядите, Абасидите и Фатимидите. Други служби към двора на владетелите пък отговаряли за контрола и поддръжката на пътищата заедно с прилежащата им инфраструктура. Разбира се, успоредно с раз-узнаването се развивало и контраразузнаването, особено що се отнася до следенето на чужденците (дипломатически пратеници, търговци, дезертъри и други), които трябвало да бъдат държани под око от местните власти, защото можело да се окаже, че са шпиони.

Друга голяма тема в нашето изследване е тази за предаването на кодирани разузнавателни сведения с помощта както на стенографията и криптографията, така и на симпатични мастила и средствата за въздушна комуникация (светлинни, пушечни и звукови сигнали, военни гълъби).

„Изкуството на измамата“ и по-точно различните форми на заблуда, използвани за постигането на конкретни цели, е третата важна тема в нашето изследване. В нея се разглеждат военните хитрости (неизменна част от теорията и практиката на военното дело през всички епохи); измамното гостоприемство; прийо-мите, които използвали шпионите, за да събират разузнавателни данни у дома и в чужбина, и тези, използвани от бойните групи, които трябвало да извършват разузнавателна или подривна дейност в тила на врага; дегизировката (най-вече чрез драстична промяна в облеклото), благодарение на която разузнавачите и бегълците се сдобивали с фалшива самоличност.

Част от темата за заблудата като средство за постигането на дадена цел е и въпросът за тайните мисии. Както ще видим, едни от тях се осъществявали от хора, пристигнали в чужда страна с официално обявена мисия, а на място провеждали и някаква секретна операция – кога със съдействието на домакините, кога без тяхно знание. Други пък се осъществявали от шпиони, които действали под прикритието на бедняци или скитници, на поклонници, тръгнали за свети места, или на търговци, пътуващи по свои бизнес дела. Търговците, пилигримите и странстващите монаси, както и хората, представящи се за такива, били особено

подходящи за изпълнението на секретни мисии, тъй като тези три категории пътуващи се ползвали със значителна свобода на придвижване дори на вражеска територия.

Последната голяма тема в настоящия труд е темата за отровителството. Като увод в нея е включена една кратка глава, посветена на развитието на фармакологията и по-точно на познанията върху лечебните субстанции, които могат да се използват и за отрови или за съответните им антидоти.

През Античността отрова се употребява не само за елиминирането на неудобни личности – владетели, видни политически фигури или нежелани роднини, но и за *екзекуцията на осъдените на смърт представители на висшата класа*. В отделни периоди от римската история има и случаи на масово отровителство. Позабулен в мистерия остава въпросът за отровителството през Средните векове. Авторите, които предават истории за известни личности, отстранени от сцената с отрова, често ги обличат във формата на исторически анекдоти. Това пък кара съвременния учен да бъде предпазлив по отношение на подобни „сведения“. От друга страна, трябва да се има предвид и това, че както през Античността, така и през Средните векове външните прояви на някои заболявания често се бъркали с последиците от отравяне: за хората, починали от неизвестна за тогавашната медицина болест, веднага тръгвали слухове, че са били отровени. Ще видим и как в ранната история на Рим дори избухването на епидемия понякога се отдавало на отровителство, което пък водело до осъждането на смърт на голям брой хора, набедени за масови отровители.

В Античността използването на отрова се препоръчвало и за *евтаназия* на неизлечимо болните – практика, която през Средните векове била забранена от християнството, тъй като то гледало на асистираното самоубийство като на грях. Ислямът също забранявал евтаназията: ислямската юриспруденция я приравнявала към убийство. Отровителство откриваме и при някои случаи на *геронтоцид* (умъртвяване на възрастни хора). Не на последно място, отровителството присъства и в християнската житийна литература, но като литературна

фикция: този културен феномен също ще бъде разгледан, макар и накратко.

В хронологически план настоящият труд обхваща времето от дълбока древност – или поне от онези моменти, когато се появяват най-ранните писмени сведения във връзка с разглежданите от нас теми – докъм началото на XIII в. Защо времето след тринайсетото столетие не е обект на нашия анализ?

От XIII в. насетне нещата започват да стават толкова многообразни и сложни, че по всеки аспект на изброените тук теми могат да се напишат или вече са написани сериозни научни трудове. Като пример можем да посочим монографията, посветена на вербуването на жени за шпиони в Ирландия през XIV в. Когато пък говорим за частния шпионаж, организиран от взаимно конкуриращи се фирми в Ранната модерна епоха, можем да споменем една монография, чийто предмет на изследване са т.нар. „невидими агенти“ в Нидерландия през XVII в. (Това били слуги в домовете на богати търговци, които шпионирали господарите си в полза на техните конкуренти.)

Що се отнася до темата за отровителството в по-ново време, то е изследвано в съвременната наука не само във връзка с отстраняването на конкретни личности от сцената, но и като опасно социално явление. В тази връзка ще споменем и че голям брой изследвания са посветени както на развитието на фармакологията през Ренесанса и Модерната епоха, така и на амбивалентното отношение на обществото към „апотекарите“ и по-общо – към хората с медицински познания. Арсеник можел да се купи от всяка дрогерия и се използвал за битови цели, но – прилаган самостоятелно или в комбинация с други субстанции (например с беладона) – той бил и предпочитаното средство за елиминиране на съпрузи насилници, нежелани роднини и всякакви други „неудобни“ личности. Макар социалните измерения на отровителството през Новото време да не са предмет на нашето изследване, тук ги споменаваме само за да изтъкнем, че улесненият достъп на голям брой хора до лекарства и субстанции с „двойна употреба“ създавал предпоставки за превръщането на отровителството във все по-сериозен проблем за обществото.

Но да се върнем на тринайсетото столетие. По ред показатели именно XIII в. е преломен момент в европейската история: това са развитието на градския живот, търговията, банковото дело и комуникациите. В този смисъл тринайсетото столетие често се определя в науката като *Века на търговската революция*.

Тук няма да се спираме на причините за тази „революция“ и нейните прояви. Ще отбележим само, че по това време на сцена-та започнали да се появяват големи търговски компании и придобиващи влияние частни банки, като през следващите столетия и едните, и другите започнали да откриват свои клонове на други места по света. С течение на времето всички те все повече се нуждаели от такава система на комуникациите, която да предоставя куриерски услуги не само на командировани в провинциите държавни служители и военни, а и на частни лица. Така още преди края на XIII в. в различни части на Европа се появила т.нар. обществената поща, която всъщност била частно предприятие, но срещу съответното заплащане от нейните услуги могли да се възползват всички. За новия вид поща, предлагаща услугите си на по-широк кръг хора, ще кажем няколко думи накрая.

Колкото повече нараствала икономическата мощ на банките и търговските компании, с толкова по-големи възможности разполагали те, за да шпионират своите конкуренти. Така започнало да се развива частното разузнаване, което било финансирано от богатите търговски и банкерски фамилии. В съперничеството помежду си те използвали всякакви средства, за да манипулират пазарите и да причиняват материални щети на конкуренцията – от разпространяването на неверни слухове, та до палеж на чужди складове или кораби с карго.

Що се отнася до т.нар. военно разузнаване, през Античността и Средните векове то било основната част на разузнаването като цяло. За древните общества войната била част от ежедневието, тъй като в онези времена всяка държава почти непрекъснато се намирала в състояние на война – било то с някоя от съседните държави или с някакви племена, нахлули на нейна територия. Доколкото обаче Ранна Византия не само наследила от Древния Рим способите на разузнаването, провеждано преди и по време

на битки, но и още през IV в. започнала да ги доразвива според променящите се условия на световната сцена, ние сме посветили отделна част в нашето изследване на военното разузнаване във Византия за периода от IV до края на XI в. Разбира се, военното разузнаване присъства и в онези части от нашия труд, които разглеждат взаимовръзката между комуникациите и разузнаването при франките и арабите.

През разглеждания от нас период или най-малкото до края на XI в. Църквата – става дума за Църквата като „наднационална“ институция в западния християнски свят – още нямала такова ефикасно собствено разузнаване, с каквото разполагала тя в по-късно време. Затова в нашето изследване не се спираме на шпионите, които служели на Латинската църква през Късното средновековие и в Новото време.

Не само изброените дотук, а и редица други процеси и явления в християнските и мюсюлманските общества започнали да се проявяват по-отчетливо именно през XIII в., като получили по-нататъшно развитие в следващите столетия. Както казахме, на тях вече са посветени сравнително голям брой изследвания. Затова и нашето изследване се фокусира върху определени процеси и явления от по-ранните исторически епохи, тъй като те са, общо взето, по-слабо изследвани в съвременната наука.